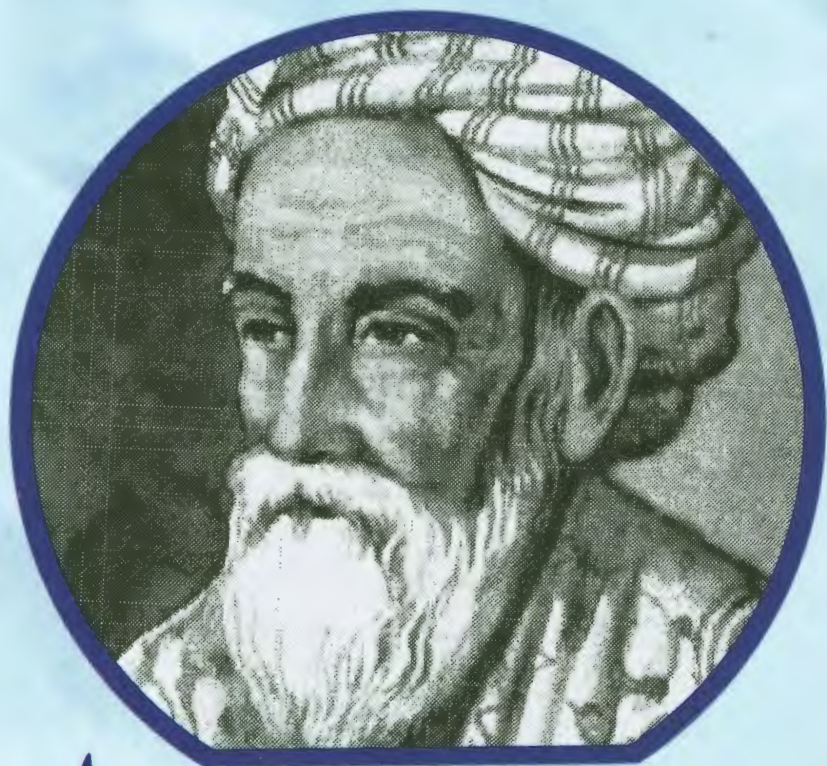

فيلسوف تودار

و رباعیات بودار

(پذیرش جهانی رباعیات حکیم عمر خیام)
به اهتمام علی اصغر سید غراب
ترجمه مصطفی حسینی

بہ نام خدا

عنوان و نام پدیدآور: فیلسوف تودار و رباعیات بودار: پذیرش جهانی رباعیات حکیم عمر خیّام
 به اهتمام علی اصغر سید غراب؛ ترجمه مصطفی حسینی.
 مشخصات نشر: تهران: هرمس، ۱۳۹۹
 مشخصات ظاهری: ۳۱۵ ص.
 شابک: ۹-۲۴۰-۴۵۶-۶۰۰-۹۷۸
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 موضوع: خیام، عمر بن ابراهیم، ۴۳۲-۴۵۱۷ق. -- نقد و تفسیر -- مقاله ها و خطابه ها
 موضوع: شعر فارسی -- قرن ۵ق. -- تاریخ و نقد
 موضوع: Persian poetry -- ۱۱th century -- History and criticism
 شناسه افزوده: سید غراب، علی اصغر، ۱۹۶۸- م، گردآورنده.
 شناسه افزوده: حسینی، مصطفی، ۱۳۵۲-، مترجم.
 رده بندی کنگره: PIR ۴۶۳۵
 رده بندی دیویی: ۸۱/۲۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۷۴۲۱۲۰۶

فلسوف تودار

و رباعیات بودار

(پذیرش جهانی رباعیات حکیم عمر خیام)
به اهتمام علی اصغر سید غراب
ترجمه مصطفی حسینی

فیلسوف تودار و رباعیات بودار
پذیرش جهانی رباعیات حکیم عمر خیّام

به اهتمام علی اصغر سیّد غراب
(دانشگاه لیدن و اترخت)

مترجم: مصطفی حسینی
(عضو هیئت علمی دانشگاه بوعلی سینا)

این کتاب ترجمه‌ای است از:

The Great 'Umar Khayyam, A Global Reception of the Rubáiyát, A.A. Seyed-Gohrab (ed.),
Leiden University Press, 2012

ویراستاز: سلمان احمدوند

طراح جلد: حبیب ایلون

چاپ اول: ۱۳۹۹

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

چاپ: آیکان

همه حقوق محفوظ است.

تهران، خیابان ولی عصر، بالاتراز میدان ونک، شماره ۲۴۹۳

تلفن: ۸۸۷۹۵۶۷۴

به فاضلِ فروتن، خَیام‌شناس برجستهٔ همروزگار ما:
استاد علی‌رضا ذکاوتی قراگوزلو

یاد و سپاس

در ترجمه این اثرِ گران قدرِ تنی چند از دوستان و عزیزان مرا یاری کرده‌اند به تعبیر
ا. بامداد «به جان منت پذیرم و حق گذارم». اول از همه، دکتر علی اصغر سیّدغراب
که ضبط دقیق اسامی هلندی را مدیون ایشان هستم. ایشان یک بار متن را به طور
کامل خواندند و مواردی را متذکر شدند. افزون بر این‌ها، دکتر سیّدغراب بر ترجمه
فارسی بنده تقریظی نوشتند. از «نوازش قلم» و شاگردنوازی او صمیمانه قدردانی
می‌کنم. دوستِ دیرین و خوش ذوقم، سلمان احمدوند، بی هیچ چشم‌داشتی، تنها
از سر دلبستگی به «پیرنومیدِ بی‌باکِ نشابور» و از سر لطف به این حقیر، سطر سطر
این ترجمه را از آغاز تا انجام با دقت و وسواس خواندند و ویرایش کردند. از او
تشکرها دارم. برای ضبط برخی از نام‌های ترکی از مقاله «رباعیات عمر خیّام به
ترکی و رباعیات ترکی» از کتاب ارزشمند زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی اثر
زنده‌یاد دکتر محمّدامین ریاحی استفاده کرده‌ام. برای این استاد فقید علوّ درجات
مسئلت می‌کنم — خاک بر او خوش باد. از دانشجوی ممتاز و سخت‌کوشم عاطفه
یزدانی تبار که این ترجمه را با متن اصلی مقابله کردند و مواردی را یادآور شدند نیز
تشکر می‌کنم. «همسر و همراه سالیانم» همیشه در منزل محیطی آرام و مناسب کار
فراهم آوردند، از همدلی‌ها و مهربانی‌های او بسیار سپاسگزارم.

شکر که این نامه به عنوان رسید

مصطفی حسینی

همدان - تابستان ۱۳۹۴

تقریظ

کو محرم جان تا ز دل آرم به زبانش آن نکته که گوشم ز لب عشق شنیده

در اینجا مناسب است که از آقای مصطفی حسینی، مترجم محترم این کتاب، سپاسگزاری نمایم. بیش از یک سال و اندی است که برای ترجمه این کتاب در تماس بودیم و ایشان ترجمه فصل‌های این کتاب را برایم ارسال می‌نمودند. کمال خوشبختی است که با چنین مترجم با دقت و با ذوق همکاری می‌کنم. ایشان با نثر روان و ساده این کتاب را برای پاسخگویی به نیاز پارسی‌زبانان برگردانده‌اند و این قطره جدا افتاده را به دریای جان رسانیده:

ای قطره تو از بحری هر چند جدا افتی گر سربلک سائی هم جانب دریا رو

امیدوارم که این کتاب که اکنون به زبان مادری خیام سامان داده شده نیاز خوانندگان را پاسخگو باشد و خوانندگان بتوانند از آن بهره‌وری نمایند. برگردان چنین کتابی که از زاویه‌های گونه‌گون به محبوبیت و نقش خیام در فرهنگ‌های مختلف می‌پردازد و موضوعات بنیادی هستی را با اصطلاحات خاص علمی به بوته بررسی می‌نهد، آسان نیست و لیکن آقای مصطفی حسینی با زبانی شیوا و گیرا مطالب کتاب را ترجمه کرده‌اند. باز هم از آقای مصطفی حسینی سپاسگزارم که با چنین قلم ساده و روان و عاری از پیرایه‌های بلاغی این متن علمی خیام‌شناختی را به زبان پارسی برگردانده‌اند.

علی اصغر سیدغراب

فهرست

پیشگفتار	سیزده
مقدمه	۱
دربارهٔ مجموعهٔ حاضر	۳
جذبۀ جهانی خیام: بشر، باده، و جهان آخرت در رباعیات	۹
خیام در ایران	۳۵
خوانش رباعیات به منزلهٔ شعر اعتراض	۳۷
برخی رباعیات خیامی از روزگار عمر خیام	۵۳
بین میخانه و مدرسه: عمر خیام دانشمند	۶۳
خیام در جهان عرب و ترکیه	۷۳
عمر خیام عربی	۷۵
رباعیات عمر خیام ترجمۀ احمد رامی	۸۹
رباعیات عمر خیام به ترکی و رباعیات ترکی	۱۰۱
خیام در هلند	۱۰۹
دیگر رباعیات فارسی در هلند: گلزار دانش حسین آزاد	۱۱۱
تأثیر عمر خیام بر ادبیات هلند	۱۲۳
حقیقت تلخ: تأثیر خیام بری. ه. لئوپلد	۱۳۷
چگونه عمر خیام بر هنرمندان تجسمی هلندی تأثیر گذاشت	۱۴۷

۱۵۷	 میراث عمر خیّام در موسیقی هلند
۱۶۷	 خیام در روسیه و گرجستان
۱۶۹	 پذیرش خیّام در روسیه: از متن تا تصویر
۱۹۱	 ترجمه اشعار عمر خیّام به گرجی: معیاری برای مترجمان
۲۰۵	 خیام در انگلستان عصر ویکتوریا
۲۰۷	 پذیرش رباعیات عمر خیّام فیتز جرالد در عصر ویکتوریا
۲۲۵	 خیام در هندوستان
۲۲۷	 بومی کردن رباعیات
۲۳۹	 رباعیات خیّام و تفکر فلسفی هندی
۲۵۵	 پایگاه اطلاعاتی بین‌المللی خیّام
۲۵۷	 پایگاه اطلاعاتی عمر خیّام
۲۶۷	 برای مطالعه بیش‌تر
۲۹۵	 نمایه

پیشگفتار

بررسی پذیرش ادبی نقش مهمی در پژوهش‌های ادبیات تطبیقی دارد. بی‌گمان، پذیرش یک نویسنده در فرهنگ دیگر همواره با فراز و نشیب‌هایی توأم است. برای انجام این کار، تطبیق‌گر می‌بایست ابتدا فهرستی از ترجمه‌های آثار نویسنده مفروض را به ترتیب تاریخ نشر تهیه کند، سپس تمامی مقالات و نقدهایی را که بر آن‌ها نوشته شده گردآوری، و به‌دقت تحلیل کند. افزون بر این، برای روشن‌داشتن پذیرش ادبی یک نویسنده در فرهنگ دیگر باید ذائقه ادبی، بافتار فرهنگی و اجتماعی، و زیست‌جهان او را طی سال‌های مدنظر بررسی کرد. تطبیق‌گر باید به گونه‌ای روشمند بسیاری از عوامل اجتماعی — مانند طیف مختلف خوانندگان آثار نویسنده مفروض در ادوار مختلف — سیاسی، و تاریخی را مطمح نظر قرار دهد. به علاوه، او باید به نقش رسانه‌های جمعی — روزنامه، سینما، رادیو، و ... — تبلیغات و حتی نام و شهرت ناشران در اشاعه آوازه نویسنده نیز توجه کند. افراد ناآشنا با مبانی نظری و پژوهشی ادبیات تطبیقی مطالعاتی از این دست را به فهرستی از نام‌ها و عناوین، اعداد و ارقام، تاریخ چاپ و انتشار، و نام مترجمان و ناشران فرومی‌کاهند. حال آنکه لازمه چنین پژوهش‌هایی باریک‌بینی، پُرمایگی، روشمندی، و تحلیل عالمانه شرایطی است که محمل پذیرش ادبی بوده است. از این رو، چنان که آمد، تطبیق‌گر ابتدا باید با شکیبایی و پشتکار اطلاعات لازم را گردآوری و سپس به‌دقت پردازش و تفسیر نماید.

بی‌گمان، عمر خیم پرآوازه‌ترین شاعر ایرانی در آن سوی مرزهاست. این آوازه، از سویی، مرهون مضامین ابدی رباعیات اندک‌شمار اوست که به زبانی سخته و پخته و در قالبی موجز و آهنگین سروده شده‌اند و از دیگر سو، به دلیل ترجمه

استادانه و افسونکارانه ادوارد فیتزجرالد (۱۸۸۳-۱۸۰۹)، شاعر-مترجم انگلیسی، است. این حقیقت که شعر خیّام از رهگذر ترجمه منظوم فیتزجرالد، اندک اندک، جهان غرب را درنوردید بر هیچ کس پوشیده نیست. شاید یکی از علل شهرت جهانگیر و حُسن قبول شعر خیّام این است که شعر او ترجمانِ سرگشتگی‌ها و درماندگی‌های انسانِ غربی بود. گویی خیّام از زبانِ او سخن می‌راند.

کتاب ارزشمند فیلسوف تودار و رباعیات بودار که زیر نظر دکتر علی اصغر سیدغراب، استاد برجسته ادبیات فارسی دانشگاه لیدن هلند، گردآوری شده حاوی مقالاتی پُربار درباره حُسن قبول رباعیات عمر خیّام در کشورهای مختلف جهان است. مقالات این دفتر گرانسنگ جملگی نکته‌آموزند و بدیع، و خواننده در نتیجه مطالعه آن‌ها به انبوهی اطلاعات مفید درباره شعر خیّام در دیگر کشورها دست می‌یازد. مقالات کتاب هرچند مستقل‌اند، اما رشته‌ای نامریی، اندیشه خیّامی، آن‌ها را به هم پیوند می‌دهد. افزون بر این‌ها، کتاب در حکم رمانی جذاب و گیراست که خواننده را همراه شعر خیّام، تفرّج‌کنان، به سفری شورانگیز در چهارگوشه جهان می‌برد و طُرفه آنکه شخصیت اصلی آن کسی نیست جُز «پیر سپیدموی دیرینه‌روز نشابور». مطالعه این اثر برای دوستداران ادبیات فارسی، ادبیات تطبیقی، و ادبیات جهان مفید و لذّت‌بخش است.

مصطفی حسینی

تابستان - ۱۳۹۴

مقدمه

دربارهٔ مجموعهٔ حاضر

علی اصغر سیدغراب

سال ۲۰۰۹ مصادف بود با دویستمین زادروز ادوارد فیتزجرالد^۱ و یکصد و پنجاهمین سالگرد نخستین چاپ ترجمهٔ او از رباعیات عمر خیّام. همایش‌ها، کارگاه‌ها، و نمایشگاه‌های بسیاری برای بزرگداشت این مراسم ترتیب داده شد. دانشگاه لیدن^۲ دربارهٔ میراث شعری خیّام، پذیرش، و اقبال به شعر او در فرهنگ‌های مختلف سراسر جهان همایش بین‌المللی دوازده‌ای (۶ و ۷ ژوئیه) برگزار کرد. این مجموعه شامل گلچینی از مقالات ارائه‌شده در این همایش و چند مقالهٔ دیگر است که من از محققان درخواست کردم تا در این باب بنویسند. این اولین بار است که تاریخچهٔ پذیرش و اقبال به رباعیات عمر خیّام در سنت‌های ادبی مختلف در یک مجلد به انگلیسی گردآوری می‌شود. در نگارش مقالات آن، محققان برجسته‌ای که در زمینهٔ خیّام یا ادبیات پارسی تخصص دارند همکاری کرده‌اند. فصل‌های مختلف کتاب پذیرش خیّام را افزون بر کشورهای فارسی، عربی، و ترک‌زبان در هند، هلند، انگلستان، روسیه، و گرجستان نیز بررسی می‌کند.

پذیرش خیّام در ایران در سه مقاله بررسی شده است. مهدی امین‌رضوی در «خوانش رباعیات به‌منزلهٔ شعر اعتراض» بر اساس منابع و بافتار عصر خیّام رباعیات را در چارچوب تاریخ تفکر اسلامی بررسی می‌کند و می‌پرسد چرا خیّام و چند فیلسوف دیگر مانند فارابی، ابن سینا، رازی، و بیرونی به بدعت متهم شدند. امین‌رضوی شعر خیّام را از مقولهٔ شعر اعتراض روشنفکران تلقی و تصریح می‌کند

که روشنفکران ایرانی «با استفاده از جوازاتِ شاعری سنتِ اسلامی را به باد انتقاد گرفتند».

رندی دیدم نشسته بر خنکِ زمین نه کفر و نه اسلام و نه دنیا و نه دین
نه حق، نه حقیقت، نه شریعت، نه یقین اندر دو جهان کرا بود زهره چنین

پذیرش خیام در زمانه او در دو فصل به بحث نهاده شده است. جستارِ نخست — «برخی از رباعیات خیامی از روزگار عمر خیام» — به قلم الکساندر مرتن^۱ است، که از یک جنگ ادبی فراموش شده اثر ابوالقاسم نصر بن احمد بن عمر الشادان نیشابوری و متعلق به دوران سلطنت مسعود غزنوی سوم (۵۰۸-۴۹۲ ق) رونمایی می‌کند. گرچه مرتن در این مقاله بر جنبه‌های ادبی رباعیات انگشت نهاده، اما فصل دوم اثر محمد باقری — زیر عنوان «بین میخانه و مدرسه: عمر خیام دانشمند» — درباره خیام دانشمند و نشانگر هنر او در تلفیق قابلیت‌های علمی با نبوغ ادبی است. جستار باقری شامل طبقه‌بندی خیام از معادلات سه مجهولی، شرح او بر کتاب کلیات اقلیدس، و دستاوردهای علمی حکیم نیشابور است.

یان یوست ویتکام^۲ و محمد السملی پذیرش خیام در جهان عرب را بررسی کرده‌اند. موضوع این دو فصل بررسی ترجمه‌های مختلف خیام به عربی است. ویتکام در این فصل — «رباعیات عمر خیام ترجمه احمد رامی» — به بررسی ترجمه‌های شاعر مصری احمد رامی (۱۸۹۲-۱۹۸۱) از رباعیات خیام و روشی که خوانندگان مشهور امّ کلثوم (۱۹۷۵-۱۹۰۴) و محمد عبدالوهاب (۱۹۹۱-۱۹۰۷) آن‌ها را به آواز خوانده‌اند می‌پردازد. ویتکام و السملی نشان می‌دهند که شهرت عظیم خیام مرهون خوانندگان محبوب عرب، مانند امّ کلثوم، است. خیام در ترکیه هم مشهور است. سیتسکه سوتهمان^۳ در مقاله‌اش «رباعیات عمر خیام به ترکی و رباعیات ترکی» از پرهیز شاعران عثمانی در سرائش رباعی و ترجیح قالب‌های دیگر در

اوج تأثیرپذیری‌شان از شعر فارسی سخن می‌گوید. در این میان، یحیی کمال بیاتلی (۱۹۸۵-۱۸۸۴) یک استثنا بود. او کوشید تا بر تمامی قالب‌ها و انواع شعر عثمانی تسلط یابد. بیاتلی با ترجمه خیّام در اشای فعالیت‌های ادبی‌اش شعر او را به مردم ترکیه معرفی کرد.

پنج فصل بعدی به جنبه‌های مختلف پذیرش خیّام در هلند اختصاص یافته است. مقاله هانس دو بروین^۱ با عنوان «دیگر رباعیات فارسی در هلند: گزار دانش حسین آزاد» در باب رواج رباعیات فارسی در شعر هلند از قرن نوزده به بعد بود. وی پس از معرفی دو شاعر بزرگ هلندی، پ. س. بوتز^۲ (۱۹۴۳-۱۸۷۰) و ی. ه. لئوپلد^۳ (۱۹۲۵-۱۸۶۵)، بر منبع مشترک آن دو تمرکز می‌کند، جنگی از رباعیات فارسی در دو بخش، که در ۱۹۰۶ به ترتیب زیر عناوین گزار معرفت و گزار دانش منتشر شد. مؤلف این جنگ‌های فارسی و فرانسوی فردی ایرانی به نام حسین آزاد بود. او پزشکِ دربار قاجار در اصفهان بود که به لندن و پاریس سفر کرد و بعدها در پاریس اقامت گزید و در آنجا به بررسی شعر اروپایی و فارسی همت گماشت. دو بروین در این فصل تصویر روشنی از زندگی حسین آزاد و تلاش او برای معرفی گنجینه‌هایی از سنت ادبی پارسی به جامعه غرب به دست می‌دهد. «تأثیر خیّام بر ادبیات مدرن هلند» عنوان فصلی است که مارکو خود^۴ در آن پذیرش خیّام در ادبیات مدرن هلند را چیره‌دستانه مرور کرده است. نوشته مارکو خود شامل مترجمان هلندی نظیر کریس فان بال^۵ (۱۹۱۰)، ی. ه. لئوپلد (۱۹۱۱)، ویلم دو مرو^۶ (۱۹۳۱)، و چندین شاعر مشهور دیگر است. تأکید اصلی خود بر پ. س. بوتز (۱۹۱۳) است که در سراسر زندگی‌اش مسحور رباعیات خیّام بود. دیک فان هالسم^۷ در جستار^۷ «حقیقت تلخ: تأثیرپذیری ی. ه. لئوپلد از عمر خیّام» بازمی‌نماید که چگونه ی. ه. لئوپلد شاعر (۱۹۲۵-۱۸۶۵)

1. Hans de Bruijn

2. eter Cornelis Boutens

3. Johan Hendrik Leopold

4. Marco Goud

5. Chris van Balen

6. Willem de Mérode

7. Dick van Halsema

بین سال‌های ۱۹۰۰ تا ۱۹۰۶ با تمرکز بر فلسفه در اندیشه حل مشکلی تنهایی انسان بود. او آثار استوا، اپیکور، اسپینوزا، دکارت، هیوم، و کانت را به دقت مطالعه کرد و در ۱۹۰۴، عمر خیام را یافت.

خیام همچنین الهام‌بخش هنرمندان و موسیقیدان‌های هلندی بود. یوس بیخستراتن^۱ در فصل «چگونه عمر خیام بر هنرمندان تجسمی هلندی تأثیر گذاشت؟» اثر چهار هنرمند هلندی: ویلم آرون‌دیوز^۲ (۱۸۹۴-۱۹۴۳)، خر خریتس^۳ (۱۸۹۳-۱۹۶۵)، سیپ فان دن برخ^۴ (۱۹۲۰-۱۹۹۸)، و تتو فرر^۵ (۲۰۰۴-۱۹۲۳) را بررسی می‌کند که از رباعیات خیام ملهم بودند. در مقاله بعدی — «میراث عمر خیام در موسیقی هلند» — روکوس دوگروت^۶ تصنیف‌هایی چند، اثر تصنیف‌سازان هلندی، را برمی‌رسد. افزون بر بررسی این جنبه از پذیرش موسیقایی خیام، او از واکنش تصنیف‌سازان هلندی به رباعیات عمر خیام فیتزجرالد نیز سخن می‌راند. این واکنش‌ها به رباعیات مختلف بود: در برخی از تصنیف‌ها بعد روحانی رباعیات و در برخی دیگر مفهوم شادخواری برجسته شد.

پذیرش خیام در روسیه در مقاله مشترکی اثر فیروزه عبدالله‌اوه^۷، ناتالیا چالیسوا^۸، و چارلز ملویل^۹ — «پذیرش خیام در روسیه: از متن تا تصویر» — بررسی شده است. در این فصل نویسندگان به بررسی شهرت گسترده خیام در روسیه، حتی پیش از انتشار ترجمه فیتزجرالد، می‌پردازند. ترجمه انگلیسی، تنها، به شهرت خیام افزود. نویسندگان همچنین شهرت امروزی خیام و در دسترس بودن چاپ‌های مختلف رباعیات او، از کتابفروشی‌های بزرگ گرفته تا غرفه‌های کوچک، را کاویده و با مطالعه ترجمه‌های مختلف در هر نسل به بررسی نقش آن‌ها در محبوبیت خیام پرداخته‌اند. مقاله با توجه نویسندگان به جعلی ادبی و شیوه دست یافتن به ارزش و اهمیت آن در سطح ملی پایان می‌یابد. د. سریریاکف^{۱۰}

1. Jos Biegstraaten

2. Willem Arondéus

3. Ger Gerrits

4. Siep van den Berg

5. Theo Forrer

6. Rokus de Groot

7. Firuza Abdullaeva

8. Natalia Chalisova

9. Charles Melville

10. D. Serebryakov

در سال ۲۰۰۰ با گفتن اینکه زادگاه خیام تاتاریا بود «مدعی عمر خیامی ملی شد». تتا شورغایا^۱ در مقاله‌اش — «ترجمه شعر عمر خیام به گرجی، معیاری برای مترجمان» — به بررسی تاریخ ترجمه رباعیات به گرجی می‌پردازد. ژوستین آبولادزه^۲، مورخ ادبیات فارسی، اولین ترجمه ادبی شعر خیام را در ۱۹۲۴ منتشر کرد که به دنبال آن یک مجموعه ترجمه تا قرن بیست و یک شکل گرفت.

اسماعیل زارع بهتاش در فصل «پذیرش رباعیات عمر خیام فیتزجرالد در انگلستان عصر ویکتوریا» تصویری کلی از پذیرش خیام در انگلستان دوره ویکتوریا عرضه می‌کند و به ذکر دلایلی می‌پردازد که موجب شد تا رباعیات به الگوی شعری عصر ویکتوریا تبدیل شود. شعری که نمایش‌گونه، عرفان‌گرا، اپیکوری (دم‌غنیمت‌انگار)، غمناک، خداناباور، و دلنگران آینده و امور ناآشنا بود. دو مقاله به تاریخ پذیرش رباعیات در هند اختصاص یافته است. «بومی کردن رباعیات: بُعد سیاسی میخانه در بافتار ملی‌گرایی هندی» عنوان مقاله‌ای از آنه کاستانینگ^۳ است که در آن به تأثیر خیام بر شاعر جوان هندو، هاریوانش رای بی‌اچان^۴ (۱۹۰۷-۲۰۰۳)، اشاره می‌کند. باچان رباعیات خیام را تحت عنوان میخانه عمر خیام به هندو ترجمه کرد. او مجموعه رباعیات خود را با عنوان میخانه (۱۹۳۵) درباره همان بُن‌مایه‌ها و نمادها سرود که به مثابه «تمثیلی از آفرینش شعری، وطن، جهان، عشق، و جز آن به همراه باده و مستی، که نماد دوگانگی حیات‌اند، هم شیرین و هم تلخ» تفسیر می‌شود. باچان، با بهره‌گیری از این مضامین، موضوع سنت در برابر آزاداندیشی، سلسله‌مراتب هستی، و جایگاه انسان در جهان را دیگر بار مطرح می‌کند. مقاله بعدی نیز به پرسش‌های فلسفی درباره جایگاه آدمی می‌پردازد. آ. رانگارایان^۵ در مقاله «قرار دادن رباعیات در تفکر فلسفی هند» از رهگذر مقایسه توصیف حیات آدمی در کنار نظم ماوراء الطبیعی هندوئیسم از رباعیات خیام خوانشی متافیزیکی به دست می‌دهد. افزون بر این،

1. Tea Shurgaia

2. Justine Abuladze

3. Anne Castaing

4. Harivansh Rai Bacchan

5. A. Rangarajan

او به سراغ دیگر ادیان مثل بودیسم، یائنیسم، و آجویکیسم نیز می‌رود و همخوانی فلسفه خِیام را با آموزه‌های بنیادی این ادیان بر آفتاب می‌افکند.

آخرین در رتبت و نه کم‌ترین در اهمیت، یوس کومانس^۱ در مقاله‌اش — «پایگاه اطلاعاتی عمر خِیام» — پس از بررسی شهرت جهانی خِیام روشی را برای تأسیس پایگاه اطلاعاتی پیش می‌نهد تا به کمک آن تمامی یافته‌های مربوط به رباعیات، منابع فارسی، و ادبیات ثانوی فراهم شود و محققان به بررسی آن‌ها اهتمام ورزند.